

PÄIVI MÄKELÄ

Vertailu – joka-päiväistä vaan ei tuttua

Vertailevan tutkimusotteen vaiheista ja tehtävistä historian-tutkimuksessa

Vertailu on yksi historiantutkimuksen perusprosesseista, joka olennaisuudestaan huolimatta on jäänyt erityisesti suomalaisessa historiantutkimuksessa katveeseen. Päivi Mäkelä perustelee artikkelissaan historiografian ja käytännön tutkimusesimerkkien avulla eksplisiittisen vertailun käytön tärkeyttä ja hyötyä.

■ ”Ei voida ajatella ei-vertailevaa ajattelua.”¹ Vertailu on luonnollisesti läsnä kaikessa (historian)tutkimuksessa, on se sitten vertailevaa tai ei. Jo tutkimusongelman löytäminen, valinta ja rajaaminen edellyttävät vertailua. Ponnistusalueina ovat tällöin muun muassa pohdinnat tärkeiksi ja vähemmän tärkeiksi koettujen tutkimuskohteiden ja näkökulmien hierarkiasta. Siirryttäessä tutkimuksen kysymyksenasettelun muodostamiseen vertailu on edelleen vahvasti läsnä, esimerkiksi tutkijan peilattaessa omaa tutkimusnäkyään olemassaolevan tutkimuksen problematiikkaan.

Tulkintojen muodostamisessa vertailu on välttämätön elementti. Markku Hyrkkäsen sanoin ”historiallisten tulkintojen punnitseminen on sitä helpompaa ja antoisampaa, mitä enemmän tunemme ja pystymme kuvittelemaan vaihtoehtoisia tulkintoja”. Hän jatkaa, että ”teorioiden, kontekstien ja metodien käsitteellisen yhteyden veroinen fiktiivinen elementti historioitsijan työssä on jossittelu”, joka tunnetusti on virallisesti kielletty. Kuitenkin vain jossittelun avulla voi erotella ”merkittävät syyt ja ilmiöt merkityksettömistä”. Tällöin tutkija arvioi, että asioiden kulku olisi ollut toinen jos kysei-

nen ilmiö olisi jäänyt tapahtumatta, ja pysyy tämän kautta määrittämään jonkin ilmiön merkittäväksi.² Merkittävyyttä etsitään siis törmäyttämällä kontrafaktuaalisesti yhteen toteutunut ja mahdollinen/mahdoton.

Periodisointi on hyvä esimerkki tutkimuksellisesta artefaktista, jota ei usein muisteta vertailun kautta johdetuksi tulkinnaiksi. Jaksottamisen sisään sulkeutuu tutkijan enemmän tai vähemmän julkilausumia käsitteitä ilmiön luonteesta ja siihen eniten vaikuttavista tekijöistä. Birgitta Odénin mielestä juuri tähän historiantutkimukselle tyypilliseen, ajassa liikkuvaan (ts. temporaaliseen) vertailuun sisältyy paljon ongelmia, joista ammattikunta näyttää olevan hyvinkin epä tietoinen.³ Jos edellinen väite hyväksytään ja otetaan huomioon myös se, että juuri temporaalinen vertailu on historiantutkimuksen vakioasetelma, voitaneen asia ilmaista myös C. Wright Millsin sanoin: ”Kaikessa historiankirjoituksessa on luonnollisesti enemmän metodisia ongelmia kuin historioitsijat yleensä uneksivatkaan”.⁴

Vertaileva tutkimusote on viime vuosina yleistynyt monilla tieteenaloilla. Merkittävä syy tähän on kansainvälinen integraatio, mikä johtaa muun muassa erilaisten harmonisointipyrkimysten kautta komparatiivisen tutkimustiedon tarpeeseen. Tämä tarve suuntaa entistä enemmän myös tutkimusrahoitusta.

Tarkasteltaessa luonteeltaan *nimenomaan* vertailevaa⁵ tutkimusta on yllättävää,

1. ”Thinking without comparison is unthinkable” (Guy E. Swanson), lainattu Raymond Grew’n artikkelista ”The Case for Comparing Histories”, *The American Historical Review*, vol. 85, 1980, No. 4, 768. – Kiitän saamistani kommentteista, ja erityisesti Antero Jyrängin, Olli Kankaan, Ralf Kaurasen, Jukka Kekkosen, Pauli Kettusen ja Hannu Ruonavaaran palautteista.

2. Markku Hyrkkänen (1997) ”Historiallinen mielikuvitus”, teoksessa Marjatta Hietala – Jarmo Oikarinen – Hannele Virtala (toim.), *Arvot, analyysi, tulkinta*, Helsinki: SHS, 61–62.

3. Birgitta Odén (1994) ”Komparation över tid. Till de långa linjernas metodologi”, teoksessa Sivert Langholm et al. (toim.) *Den kritiske analyse*, Oslo: Universitetsforlaget, 16–17.

4. C. Wright Mills (1982) *Sosiologinen mielikuvitus*, suom. Antti Karisto – Pentti Takala – Hannu Uusitalo 1959, Helsinki: Gaudeamus, 140.

5. Tässä yhteydessä voi puhua edellisen diakronisen (eli ajallisessa syvyyssuunnassa etenevän) sijasta synkronisesta vertailusta, jossa lähtökohtana on kaksi tai

kuinka vähän kotimaisen historian tutkimuksen piiristä löytyy pohdintoja vertailevien tutkimusasetelmien merkityksestä, luonteesta, ominaispiirteistä, käyttötavoista. Tämä suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen kentällä kyllä yleisemminkin vaikuttava ilmiö on saanutkin aivan viime aikoina kovaa kritiikkiä.

Suomen Akatemian asettama ulko- ja turvallisuuspolitiikan tutkimusta arvioinut kansainvälinen tutkijaryhmä piti suorastaan silmiinpistäväenä vertailun poissaoloa suomalaisesta alan tutkimuksesta. Implisiittisenä oletuksena usein on Suomen sui generis -asema, ja jos (tai paremminkin kun) tätä ei edes kyseenalaisteta, tarvetta kansainvälisen politiikan tutkimusten seuraamiseen ei erityisemmin koeta. Kansainvälistä tutkimuskenttää vasten tämä valinta – ei tosin ole kovin tietoinen valinta – näyttäyty omittuisena.⁶ Samaa kritiikkiä esitti myös 1990-luvun lamaa käsittelevän tutkimusohjelman evaluointiryhmä: tässäkin yhteydessä Suomen ongelmien käsittelylle ei juuri haettu perspektiiviä ja vertailukohtia muista maista.⁷

Kansainvälisesti tilanne on siinä mielessä samansuuntainen, että historian tutkimusta enemmän aihetta on jo pitkään käsitelty muun yhteiskuntatutkimuksen ja erityisesti sosiologian ja politiikan tutkimuksen piirissä, samoin esimerkiksi kielitieteen, kirjallisuustutkimuksen sekä oikeus- ja hallintotieteen saroilla.⁸ Historiantutkimuksen puolella metodikeskustelua on ollut vähän eikä se ole edes tuoretta: se sijoittuu enimmäkseen 1980-luvulle ja sitä edeltäneeseen aikaan. Kysymys ei ole siitäkään, että ajatusten kehittäminen olisi harrastettu jollakin korkeateoreettisella tasolla, josta se olisi jäänyt välittymättä asiaa käytännöllisemmin tarkasteleville – historianfilosofiankaan piirissä vertailua ei nimittäin ole juuri pohdittu.⁹ Tieteenalarajoista ei ole syytä konstruoida mitään ongelmaa, olennaista on ajatusten käyttökelpoisuus.

Artikkelissani pohdin vertailua osin varsin yleisellä tasolla. Koen silläkin olevan annettavaa konkreettisesti tutkimustyössä. Vertailevan tutkimuksen finesseihin tutustuminen ja niiden miettiminen on heikko-

tehoista, jos ei ole tehnyt itselleen selväksi, mitä tehtäviä vertailulla ylipäänsä voisi olla. Yllättävän usein vertailevaa otetta hyödyntäneissä tutkimuksissa ei ole pohdittu vertailun merkitystä, olemusta ja vaikutuksia tutkimukseen ja sen tulkintoihin. Tällöin helposti käy niin, että vertailuasetelmasta tulee itseisarvo, joka ei ole sisäistynyt valinta eikä perustele itse paikkaansa tutkimuksessa. Toisinaan taas vertailun edellyttämä työmäärä ei pääse täyteen arvoonsa, kun sen merkityksiin ja mahdollisuuksiin ei ole paneuduttu.

Vertailun historiografiaa

Vertailevan tutkimusotteen alkuvaiheista löytyy filosofian historian klassikkoja. Valtioiden väliset vertailut olivat niin Herodotoksen, Platonin kuin tieteellisen historiankirjoituksen aloittajaksi nimetyn Thukydiddeenkin töiden pohjalla. Listaa voi jatkaa Välimeren valtioita *Politiikka*-teoksessaan käsitelleellä Aristoteleella, Plutarkhoksella, Tuomas Akvinolaisella, Macchiavellillä ja monilla muilla.¹⁰

Jos tarkastelee vertailun historiaa historian tutkimuksessa päättyneen vuosisadan osalta, voi kehityksessä hahmottaa Leoš Müllerin ja György Novákyn tavoin kolme vaihetta.¹¹ Ensimmäinen niistä on jäljiltään pisin, ja sen keskeishenkilöksi nousee Marc Bloch.

Blochilla oli vahva näky vertailevan tutkimusotteen hyödyistä ja lisäämisen tarpeesta historian tutkimuksessa. Pettymyksekseen hän joutui kuitenkin toteamaan, että historian tutkimuksesta vertailua löytyi hyvin vähän. Blochin mielestä alan tutkijat samastivat vertailun osaksi filosofian tai sosiologian tutkimusta eivätkä ymmärtäneet sen omaan työhönsä tarjoamia mahdollisuuksia. Bloch ottikin tavoitteekseen havainnollistaa vertailun käyttöä tutkimuksessa. Vuonna 1928 alkunsa saanut vertailua historian tutkimuksessa käsittelevä artikkeli¹² on säilynyt alan klassikkotekstinä. Myöhemmät pohdinnat tuntuvat usein vain Blochin ajatusten tarkennuksilta tai uudelleenmuotoiluilta.

Bloch painotti tarvetta ottaa huomioon muiden tieteenalojen kokemuksia. Hän ko-

rosti vertailun olevan laadultaan ennen muuta kvalitatiivista, jolloin vertailtavien yksikköjen tuntemus nimenomaan historian näkökulmasta oli tärkeää. Metodisia apuvälineitä tulkintatyölle oli kuitenkin etsittävä avoimesti muualta, eritoten kielentutkimuksen saralta.¹³

Myös oman ammattikunnan sisällä oli varaa parantaa yhteistoimintaa. Historiantutkimus oli painottunut kansalliseksi miellettyihin aiheisiin, ja tämä vaikeutti tutkijoiden kansainvälistä yhteistyötä ja kommunikointia. Monet ilmiöt eivät suinkaan luontevasti lohkoutuneet maarajojen mukaan, eivätkä näin käsitettyinä tulleet asianmukaisesti analysoiduiksi.¹⁴

Implisiittisesti Blochin tekstistä voidaan lukea vielä tieteellisiäkin syitä painavampi perustelu paitsi tutkijoiden yhteistyölle, myös maarajat ylittävälle ja eri ryhmien yhteistä menneisyyttä käsitteleville tutkimuksille. Nousevaa nationalismia ei ollut tarpeen enää erityisin tutkimuksellisin ponnituksin pönkittää keskittymällä jo ennestään ylikorostettuihin kansallisiin – tai tätä vielä yleisemmin: näennäiskansallisiin – piirteisiin.¹⁵

Toinen vaihe: vertailu ja kvantitatiivinen tutkimusote

Kun Bloch oli painottanut tutkimuksen kvalitatiivisuutta, tähyttiin 1950-luvulta lähtien toiseen suuntaan. Nyt kvalitatiivisen analyysin rinnalle tulivat kvantitatiiviset menetelmät sosiologian uusien tuulien myötä. Antti Eskola tiivistää nopeasti muuttuneen suomalaisen yhteiskunnan tarpeet ja sosiaaliset taustatekijät uudelleenlaaditulle yhteiskuntatutkimukselle:

Tärkein niistä epäilemättä on 1940-luvulla tapahtunut teollisuuden läpimurto, jonka seurauksena maamme teollisuusväestö kymmenessä vuodessa kaksinkertaistui. Tässä tilanteessa sosiaaliantropologisella perinteellä ei ollut paljon annettavanaan, oli pa sen edustajien asenne uuteen sosiologiaan myönteinen tai kielteinen. Marokkolaisia hämmenöitä, Etelä-Amerikan intiaanien pääkallonsäilytystä tai mordvalaisten muinaisuskontoa koskeva tieto ei vastaa

niihin kysymyksiin, jotka nopeasti teollistuneen yhteiskunnan kansalaisia ja vallankäyttäjää eniten askarruttavat.

Teollistuminen ei ollut ainoa uuden tutkimusotteen syy. Sota ja sen lopputulos johtivat aiempaa suurempaan vapauteen esimerkiksi ammatillisessa ja poliittisessa järjestäytymisessä; sotaa edeltänyt tapa hallita yhteiskuntaa ei ollut enää mahdollinen. Kun vapaus lisääntyi, lisääntyivät samalla

useampi tutkittava yksikkö saman ajanjakson aikana. Jatkossa tarkoitan vertailulla viimeksi mainittua eli synkronista vertailua; muutettavat muuttaen jatkossa esitettäviä huomioita voi hyödyntää myös diakronisen vertailun piirissä.

6. Finnish Research on Foreign and Security Policy – Evaluation Report (2002). Helsinki: Academy of Finland, 15. Arviointiryhmän raporttia kommentoi ansiokkaasti Mikko Majander kolumnissaan Uudelle ambitioitasolle (HAik 2/2002, 183–185). Hän korostaa oman tutkimusintressinsä eli kylmän sodan ajan tutkimuksen näkökulmasta niitä ongelmia ja heikkouksia, joita Suomen näkeminen lähes poikkeuksetta erikoistapauksena on tutkimukselle tuottanut.

7. Research Programme for the Economic Crises of the 1990's – Evaluation Report (2002). Helsinki: Academy of Finland, 11.

8. Ks. esim. Jürgen Kocka (1996) 'The Uses of Comparative History', teoksessa Ragnar Björk – Karl Molin (toim.) *Societies Made Up of History*, Edsbruk: Akademityck AB, 205; Leo+ Müller & György Nováky (1997) *Om komparativ metod inom historievitenskapen*, Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Elektroninen lähde: http://ekerman.hist.uu.se/staff/Novaky_G/Komparat.htm (19.3.2003)

9. A.A. van den Braembussche (1989) 'Historical Explanation and Comparative Method', *History and Theory XXVIII*, No. 1, 10. Tilanne ei nähdäkseni ole vuoden 1989 jälkeen olennaisesti muuttunut.

10. Karl W. Deutsch (1987) 'Prologue: Achievements and Challenges in 2000 Years of Comparative Research', teoksessa Meinolf Dierkes – Hans N. Weiler – Ariane Berthoin Antal (toim.) *Comparative Policy Research – Learning from Experience*, Aldershot: Gower, 5–7.

11. Müller & Nováky (1997) 3–16.

12. Marc Bloch (1953/1928) 'Toward a Comparative History of European Societies', käännetty Blochin vuonna 1928 pitämästä esitelmästä 'Pour une histoire comparée de sociétés européennes', teoksessa Frederic C. Lane – Jelle C. Riemersma (toim.) *Enterprise and Secular Change*, Lontoo: Georg Allen and Unwin Ltd.

13. Bloch (1953/1928) 494–507.

14. Bloch (1953/1928) 517–521. Vuonna 1900 pidetyssä ensimmäisessä eurooppalaisessa vertailevaa historiantutkimusta koskeneessa konferenssissa oli niin ikään kritisoitu tutkimuksen liiallista kansallista painotusta (Odén 1994 13).

15. Müller & Nováky (1997) 4, 14.

myös arvo- ja eturistiriidat, joukkoliikkeet, lakot ja levottomuus. Yllätyksellisemmäksi muuttunut poliittinen käyttäytyminen johti kiinnostukseen toiminnan subjektiivisia tekijöitä – kuten asenteita ja tunteita – kohtaan. Modernin sosiologian tunnuksiksi nousikin asenteita mittaava kysely- ja haastattelututkimus ja sen tilastolliset analysointimenetelmät.¹⁶

Historiantutkimus oli perinteisesti puolustanut asemaansa yhteiskunnallisesti relevanttina tutkimuksena eritoten kiinteällä yhteydellä todellisuuteen, jota esimerkiksi teorioita muodostavilta yhteiskuntatieteiltä väitettiin puuttuvan. Yhteiskunnan muutos kuitenkin toi nostetta esimerkiksi juuri sosiologian alle: sen käsitteellinen välineistö näytti olevan valmiina jäsentämään taloudellisia, sosiaalisia ja ideologisia muutoksia, toisin kuin historiantutkijoiden näkökulma. Vähitellen esimerkiksi poliittinen historia supistui joidenkin ajatuksissa esitieteelliseksi, mutta lohdullista kyllä, kuitenkin jollain tapaa hyödylliseksi toiminnaksi.¹⁷

Vertailevan historiantutkimuksen vastaus haasteeseen oli pyrkiä hyödyntämään uusia metodisia välineitä. Pohjoismaissa suuntaus henkilöityi eritoten norjalaiseen sosiologiaan Stein Rokkaniin. Hän esitti vertailevan historiantutkimuksen pohjaksi systemaattista aineiston keruuta ja sen tuotosten varastointia erityisiin datapankkeihin. Birgitta Odénin mukaan niitä syntyiikin kvantitatiivisen tutkimuksen kultakaudella runsaasti. Ensi alkuun historiantutkijat asennoituivat Rokkanin esityksiin myönteisesti, vaikkakaan eivät varauksettomasti. Myöhemmin suhtautuminen sen sijaan sai sangen kriittisiä sävyjä: kvantitatiivisen analyysin kautta muodostetut tulkinnat olivat liian karkeapiirteisiä kohteiden moniaineksisuutta ja moniulotteisuutta kohtaan. Esimerkiksi Rokkanin keskusta–periferia-mallia pidettiin liian yksinkertaistavana.¹⁸ Poliitiikan tutkimuksessa niin ikään katsottiin kvantifiointi-innostuksen menneen 1960-luvulla liian pitkälle. Kun haettiin yhteismitallisuutta vertailtavien yksiköiden välille, käsitteiden sisältöä jouduttiin venyttämään niin, etteivät ne lopulta vastanneet mitattavia asioita oikein määrittäen vertailtavista kohteista.¹⁹

Vertailun status tutkimuksessa

Vertailukeskustelun vakioteemoihin on kuulunut myös vertailun tutkimuksellisen statuksen pohdinta. Vertailun historiografian vaiheita pohtiessa onkin syytä pysähtyä miettimään, onko vertailu ymmärrettävä metodiksi vai lähestymistavaksi, vaiko jokikin muuksi?

Yksimielistä kantaa ei ole. Marc Blochin mielestä historiantutkijat kaipaavat metodia, joka olisi luonteeltaan usein käytetty, helposti hyödynnettävä ja tuloksellinen tekninen instrumentti. Hänen mielestään vertailulla oli tarjota tutkijoille kaikkea tätä, ja vertailun tulisi läpäistyä käytännössä osaksi kaikkea historiantutkimusta.²⁰ Hallintotieteellistä vertailua käsitellyt Ari Salminen niin ikään lukee vertailun metodiksi, joka on pohjautuu eritoten John Stuart Millin päätelystäännöille.²¹ Vertailun ajatteleminen metodiksi saa myös ehdollista kannatusta: Stellan Dahlgrenin ja Anders Florénin mielestä vertailu on metodi, jos sitä on käytetty systemaattisesti tutkimuksessa.²²

Jürgen Kocka ja Raymond Grew pitävät vertailua sitä vastoin enemmänkin asenteena tai suhtautumistapana kuin metodina; Magnus Mörner puolestaan kuvaa vertailua analyyttiseksi työkaluksi.²³ Hiukan ongelmallista ylipäänsä koko 'metodi vaiko ei'-tematiikassa ovat puuttuvat määritelmät metodista. Tällä alueella historiantutkijat eivät ole erikoisemmin kunnostautuneet – ylipäänsä määritelmiä siitä, miten kukin ymmärtää esimerkiksi käsitteet metodi tai teoria on välistä hyvinkin vaikea löytää.

Oma formulointini poikkeaa edellä esitetyistä. Lähtökohdaksi otan Markku Hyrkänen määritelmän metodista, mikä on yksinkertaisesti käänös käsitteen alkuperäisestä merkityksestä. Hyrkänen määrittelee näin metodin ”tieksi, jota pitkin on kuljettava”.²⁴ Poistaisin tästä määrittelystä käsky-muodon; yhtä oikeaa näkökulmaa ei ole, ja tutkijan valittavaksi jää paljon. Näin ollen hahmotan siis metodin metaforisesti tieksi, jota pitkin tutkimuksessa kuljetaan.

Jos tämä määritelmä otetaan lähtökohdaksi, on vaikeaa ymmärtää, miten kysymyksessä voisi olla – tässä: vertailevan – metodin ohjaama tutkimus, jos tutkija ei tie-

dä mitä tietä on työssään kulkenut. Tätä tietämättömyyttä implikoi, jos hän pystyy esittämään työnsä lähestymistapavalintojen motiiviksi vain tai lähinnä ulkoisia syitä, kuten tutkimusrahoittajan toiveen tai ohjaajan määräyksen, oli vertailu sitten miten systemaattista hyvänsä. Metodiksi vertailua voi kutsua mielestäni vasta sitten, kun tekijä on tehnyt sitä koskevia tutkimuksellisia *valintoja*, pohtinut valintojensa luonnetta ja niiden ehdollistavaa vaikutusta ja ylipäänsä seurauksia tutkimusprosessiin ja sen kautta muodostettuihin tulkintoihin, ja toteuttanut tässä kaikessa vähintäänkin pyrkimystä systemaattisuuteen.

Tämä käsitys on lopulta varsin yhden-suuntainen myös vertailusta tutkimuskirjallisuudessa esitetyn kanssa. Vertailua voi käyttää monella eri tavalla ja ambitiotasolla,²⁵ näin ollen eri tapojen niputtaminen ennakoita metodiksi tai lähestymistavaksi tai asenteeksi ei ole perusteltua.

Kolmas vaihe: paluuta juurille

Historian alat luonnollisesti poikkeavat toisistaan metodisilta lähtökohdiltaan; esimerkiksi talous- ja sosiaalhistorian tutkimuksessa kvantitatiivisilla menetelmillä on erilainen asema kuin vaikkapa poliittisessa historiassa. Vertailun yleislinjana 1980-luvulta lähtien on kuitenkin ollut vastaliike kvantitatiivisesta painotuksesta takaisin lähemmäksi Blochin esittämiä kvalitatiivisia kantoja. Tämä osoittaa jotain 1900-luvun alun vertailukeskustelun korkeasta tasosta. Samasta kielii myös se, että 1900-luvun alussa valmistui muitakin vertailua hyödyntäneitä klassikkotutkimuksia; niistä voi mainita vaikkapa Max Weberin teoksen *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin benki*.

Juurille palaaminen ei kuitenkaan ollut mikään itseisarvo. Suuremman syyn uudelleenarvioinnille antoi se, että kvantitatiivisesti painottuneen vertailun kaudella omaksumat tavoitteet luoda yleisiä selitysmalleja tai jopa yleisiä yhteiskuntatieteellisiä teorioita pelkistivät ongelmallisesti vertailtavien yksiköiden ominaispiirteitä.²⁶ Myöhemmin postmodernismin korostama varauksellisuus suuria kertomuksia kohtaan ja niin sanottu

lingvistinen käänne kaiuttivat samaa temaattikkaa.²⁷

Historiantutkimukseen oli tarttunut tästä niin kvantitatiivisen yhteiskuntatutkimuksen kuin luonnontieteidenkin tarjoamien vaikutteiden kaudesta jotain, mikä viittaa jonkinasteiseen mekanistisuuteen ja hallintooptimismiin. Vastaavaa voi nähdä lähialoilla, esimerkiksi oikeustieteen tai sosiologian piirissä. Erik Allardt on kritisoinut suurta pohjoismaista hyvinvointitutkimusta siitä, ettei kvantitatiivista analyysiä riittävästi täydennetty kvalitatiivisella tarkastelulla. Tässä tutkimuksessa, kuten monissa 1970-luvulla, kvalitatiivista tarkastelua pidettiin ikään kuin valmistelevana esivaiheena kvantitatiiviselle analyysille. Asetelma tuli Allardtin mielestä kääntää kokonaan toisin päin, jotta esimerkiksi juuri eri maiden vertailussa näi-

16. Antti Eskola (1992) 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla', teoksessa Risto Alapuro – Matti Aaltonen – Elina Haavio-Mannila (toim.) *Suomalaisen sosiologian historia*, Juva: WSOY, 259–261 (sitaatti 259).

17. Pauli Kettunen (1990) 'Politiikan menneisyys ja poliittinen historia', teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt – Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*, Juva: WSOY, 183–185, 196. Ks. myös Klas Åmark – Joakim Palme (1999) 'Historia, samhällsvetenskap och välfärdsstat i brytningstid', teoksessa Anders Berge et al. (toim.) *Välfärdsstat i brytningstid: Historisk-samhällsvetenskapliga studier om genus och klass, ojämlikhet och fattigdom*, Göteborg: Sociologisk forskning, 14.

18. Kootusti pohjoismaisten historiantutkimuksen metodikonferenssin keskusteluista Odén (1994) 14–15. Ko. esitelmät ja keskustelutiivistelmät on julkaistu, ks. *Historiens plass i samfunnsforskningen* (1967), Oslo: Universitetsforlaget, Periferi og sentrum i historien (1975) Sarpsborg: Universitetsforlaget.

19. Tom Mackie – David Marsh (1995) 'The Comparative Method', teoksessa David Marsh – Gerry Stoker (toim.) *Theory and Method in Political Science*, London: Macmillan Press, 179–180, 185–186.

20. Bloch (1953/1928) 495.

21. Ari Salminen (1999) *Vertailevan metodin tutkimuksellinen perusta?*, Vaasa: Vaasan yliopiston julkaisuja (Hallintotiede), 28–34, 52.

22. Stellan Dahlgren – Anders Florén (1997) *Fråga det förflutna*, Lund: Studentlitteratur, 196.

23. Kocka (1996) 199; Grew (1980) 776; Magnus Mörtner (1981) 'Komparation: att vidga historiska perspektiv', *Skandia – Tidskrift för historisk forskning*, vol. 47, Häfte 1, 227.

24. Markku Hyrkkänen (2002) *Aatehistorian mieli*, Jyväskylä: Vastapaino, 13.

25. Esim. Grew (1980) 767; Dahlgren – Florén (1997) 196; Müller & Nováky (1997) 16.

26. Müller & Nováky (1997) 5, 15–16.

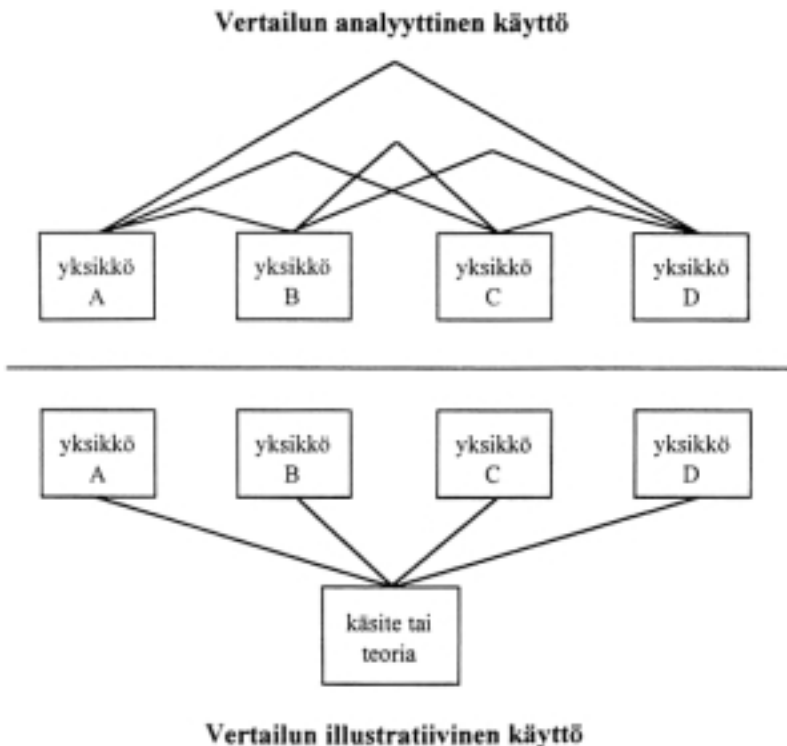
27. Esim. Åmark – Palme (1999) 15–16.

den kansalliset ominaispiirteet nousisivat paremmin esiin.²⁸

Pari vuosikymmentä sitten alkanut vertailukeskustelun kolmas vaihe on ainakin siinä mielessä nähtävissä sitä edeltäneen vaiheen lapsiksi, että mielenkiintoa vertailun mallintamiseen näyttää olevan suuresti. Vertailun käyttötarkoituksia on luokiteltu ja koottu erilaisiksi typologioiksi runsaasti. Tunnetuin ja siteeratuin on ollut Charles Tillyn tapa luokitella vertaileva tutkimus neljään eri ryhmään. Yksityistävässä vertailussa (*individualizing comparison*) etsitään vertailtavista yksiköistä niiden erityispiirteitä, yleistävässä vertailussa (*universalizing comparison*) niiden yhteisiä piirteitä. Tällöin tavoitteena voisi olla vaikkapa löytää selityksiä teollistumiselle ja sen eri maita yhdistäviä tunnuspiirteitä. Variaatioita etsivä vertailu (*variation-finding comparison*) pyrkii löytämään saman ilmiön erilaisia tapoja ja voimakkuuksia saavia ilmenemismuotoja. Sisällyttävä vertailu (*encompassing comparison*) sulkee sisäänsä yksiköt, jotka

kuuluvat keskenään samaan kokonaisuuteen, mutta ovat sen sisällä erilaisissa asemissa ja suhteissa keskenään. Esimerkiksi tästä Tilly ottaa Immanuel Wallersteinin kapitalistisen maailmanjärjestelmän syntyä koskevan tutkimuksen, jossa Euroopan valtiot sijoitetaan joko keskustan, periferian tai semiperiferian edustajiksi.²⁹

Victoria E. Bonnelliin kaksijakoinen malli pyrkii palvelemaan niin sosiologian kuin historiantutkimuksenkin lähtökohdista harjoitettavaa vertailua, ja ottaa kantaa myös teorian käyttöön ja rooliin vertailuasetelmassa. Käytettäessä vertailun *analyttistä* muotoa eri yksikköjä vertaillaan toisiinsa, jolloin voidaan ottaa huomioon yksikköjä yhdistävät ja erottavat piirteet. Vertailun *illustratiivisessa* muodossa vertailu jakaantuu kahtaalle: toisaalta vertailua tehdään valittujen yksikköjen välillä, toisaalta näiden suhteessa valittuun teoriaan tai käsitteeseen. Yksiköiden välinen vertailu suoritetaan kuitenkin vertaillen niiden kunkin suhdetta valittuun teoriaan tai käsitteeseen:

Kuvio 1: Vertailun käyttömuodot Bonnelliin mukaan³⁰

On tärkeää muistaa, että typologiat ja mallit ovat lähinnä ideaalityyppejä: yhdessä ja samassa tutkimuksessa voidaan käyttää useita vertailun strategioita.³¹ Luokitteluja voikin käyttää heuristisina ja analyttisinä apuvälineinä oman tutkimuksensa vertailu-problematiikkaa pohtiessaan. Esimerkiksi Tillyn typologia tuo myös hyvin esiin vertailun käytön valtavan vaihteluvälin: sitä voi käyttää hyvin pienten yksikköjen välisessä vertailussa tai jopa koko maailmanjärjestelmää koskien. Typologioiden kautta ei sen sijaan ole kovinkaan informatiivista tai ylipäänsä mielekästä pohtia sitä, mihin kategoriaan jokin valmis tutkimus kuuluu.

Kun ideaalityypit eivät esiinny tutkimuksessa puhtaina ja jokainen tutkimus on tapaus sinänsä, on lähtökohdat niin vertailun kuin muidenkin valintojen osalta muodostettava aina räätälityönä. Tutkimusasetelmia koostavia typologioita on rakennettu riittämiin, vertailun tehtäviä osana tiedonmuodostuksen prosessia on sen sijaan pohdittu paljon vähemmän.

Vertailu tutkimusprosessissa – esimerkkejä

Yksi vertailumatiikan sisällä lukuisista mutta lopulta yllättävän vähälle huomiolle jääneistä jaotteluista liittyy tutkittavien yksiköiden keskinäiseen suhteeseen. Yksiköt voivat ensinnäkin olla keskenään tasavahvassa asemassa. Tällainen asetelma on esiintynyt esimerkiksi kansainvälisessä tutkimuksessa, joka on käsitellyt demokratian ja talouskehityksen suhdetta. Tavoitteena on ollut yleensä selitys- ja yleistysvoimaisten hypoteesien tai teorioiden muodostaminen.³²

Kokonaan toisenlaisesta tutkimusasetelmasta ja tutkimustavoitteesta on kyse silloin, kun tutkittavista kohteista yksi on tarkastelun keskiössä, ja muut toimivat lähinnä vertailupintoina analysoinnissa, keskeisimpään yksikköön nähden palvelevassa roolissa.³³ Voisi puhua vertailun *instrumentalistisesta* käytöstä. Jürgen Kocka kutsuu samaa asetelmaa *asymmetriseksi vertailuksi*, mikä tuokin hyvin esiin tutkimusasetelman painottuneen luonteen.³⁴ Pohdin

seuraavassa yleistä mutta tutkimuskirjallisuudessa harvoin käsiteltyä vertailuasetelmaa. Käytän esimerkkinä omaa tutkimustyötäni.

Tarkoitukseni on analysoida, miten suomalaisten rikosoikeuden asiantuntijoiden käsitykset kriminaalipolitiikan alasta, merkityksestä, sisällöstä ja suhteista muihin yhteiskuntapolitiikan lohkoihin kehittyivät 1900-luvun alkukymmenillä. Millaisten ennakoivien ja ennaltaehkäisevien keinojen nähtiin vaikuttavan yhteiskunnan rikollisuusongelmiin ja niiden hallintaan? Näkökulmani on biografinen: tarkastelen painokkaimmin Allan Serlachiusta, joka toimivuosinaan, erityisesti 1897–1935, oli johtava suomalainen rikosoikeusasiantuntija.

Pyrin tutkimuksessani hyödyntämään vertailuasetelmaa eritoten suhteessa Ruotsiin, jonka kanssa Suomella oli paljon käytännön juristiyhteistyötä. Ruotsi olikin tärkeä viitemaa Suomelle. Tässä on vertailun osalta olennaista huomata juuri sen käytön asymmetrisyys: vertailuasetelmasta ei ole suinkaan tarkoitus tehdä tasavahvaa. Tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa nimenomaan Suomesta, ja verrokki/verrokkit toimivat peilauspintoina.

Tutkimuksen ydintä olen hahmottanut eräänlaisen palapelimetaforan avulla. Sen

28. Erik Allardt (1990) *Challenges for Comparative Research*, Acta Sociologica, vol. 33, No. 3, 183, 189–190.

29. Charles Tilly (1984) *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russell Sage Foundation, 81–84; eri vertailun muodoista laajemmin 87–143.

30. Victoria E. Bonnell (1980) *The Uses of Theory, Concepts and Comparison in Historical Sociology*, Comparative Studies in Society and History, vol. 22, No. 2, 164–165. Kuvion suomenkielistetty versio Salmiselta (1999, 41).

31. Tilly (1984), 83. Esimerkiksi Weberin tutkimusote yhdisti erittäin monipuolisesti erilaisia vertailun muotoja (van den Braembussche 1989, 24).

32. Mackie – Marsh (1995) 178–180.

33. Ks. esim. Grew (1980) 767. Vaikka eksplisiittisesti tämänkaltaista asetelmaa ei juurikaan ole pohdittu, näyttää se kuitenkin implisiittisesti olevan monasti enemmän tai vähemmän systemaattisena pohjana ajattelulle (esim. Blochin kohdalla).

34. Jürgen Kocka (1999) 'Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg', *History and Theory*, vol. 38, No. 1, 40.

vakiopala on tässä tapauksessa – väljästi ilmaisten – rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä ja siihen kytkeytyvät tekijät. Kohdejoukolleni tämä oli keskiössä oleva alue, heidän erikoisalaansa. Kriminaalipolitiikka on kuitenkin vain yksi osa yhteiskuntarauhan turvaamista ja ylläpitämistä koskevaa kokonaisuutta. Palapelin keskiön, rikosoikeudellisten toimien ympärille kasaantuu-kin paloja, joiden suhde tähän keskipalaan voi olla luonteeltaan kahdenlainen. Yhtäältä nämä muut osat voivat toimia kriminaalipolitiikkaan nähden erillisinä ja sen tavoitteita täydentävinä. Toisaalta muista kontrolli- ja yhteiskuntapolitiikan osista vedetään vaikutteita kriminaalipolitiikan sisään. Voisikin sanoa, että palojen muodon, koon ja keskinäisen suhteen lisäksi vaihtelee myös niiden sisäinen kokoonpano, metaforisen palapelin yksittäisten palojen väritys.

Pyrkimykseni on rekonstruoida tätä palapeliä sekä Suomen että Ruotsin osalta: millaisia painotuksia, paloja ja niiden konstellaatioita alan asiantuntijoiden kriminaalipolitiikkaa koskevat käsitykset kulloinkin sisälsivät – ja miksi? Tämä muodostaa tutkimuksessa *tertium comparationiksen*, sen yhteisen nimittäjän, jota vertailtavien yksiköiden väliltä tässä tapauksessa etsin, ja joka tekee vertailun mahdolliseksi.³⁵ Samalla se tekee vertailun mielekkääksi, sillä palapelimetäforalla voidaan kuvata kaikkia verrattavia yksiköjä.

Mitä hyötyjä ja ongelmia tällaisella instrumentaalisella vertailulla voi olla? Käsittelemäni tehtävät eivät ole ominaisia vain tämän tyyppiselle vertailulle, mutta esimerkiksi se avaa kuitenkin kiinnostavan näkökulman.

Ylipäänsä tutkimuskohteen identiteettiä voi selvittää ainoastaan toiseuden kautta. Juha Pöyhösen toteamus on liian kategorinen ajatellen koko vertailun kenttää, mutta tätä varianttia se kuvaa hyvin:

... niin sanottu vertaileva tutkimus ei itse asiassa koske lainkaan vierasta kulttuuria, vaan omaamme. (Tämä ei ole ehkä ensimmäinen raportoitava asia Suomen Akatemialle.) Toisen kautta ymmärrämme omaa identiteettiämme.³⁶

Merkityksenantoon tai ilmiön suhteuttamiseen vertailukohta on välttämätön. Jo englantilainen filosofi ja poliitikko Francis Bacon esitti 1600-luvulla vertailun perusoikeutuksen. Tarkastelun kohde ei voi olla samalla tarkastelun mittapuu.³⁷

1900-luvun alkupuolta pidetään yleisesti ankarana kriminaalipolitiikan kautena Suomessa. Usein tulkitsijoilla on lähtökohtanaan oheisen kuvion (s. 121) tapainen havainnollistus tai muu todistus väitteen tueksi.

Merkityksenantoa ja sen välttämättä vaatimia vertailukohtia koskeva huomio koskee tietysti kaikkea tutkimusta. Tässä nimenomaisessa tapauksessa on kuitenkin on otettava huomioon, että toisin kuin impliisittiseksi jäävässä vertailusuhteessa tässä argumentaatio saa enemmän ryhtiä. Ryhti ei löydy ensisijaisesti kvantitatiivisen vertailun kautta; olennaista on, että vertailusta tulee *eksplisiittistä*. Muussa tapauksessa olisi riski, että merkityksiä annettaisiin vertailun avulla, mutta lukijalle ja pahimmassa tapauksessa tulkitsijalle itselleenkin jäisi hämäräksi, miten tulkinnat on muodostettu. Vertailu ja eritoten sen eksplisiittinen toteuttaminen lisääkin tutkimuksen ja sen tulkin-tojen *arvioitavuutta*.³⁸

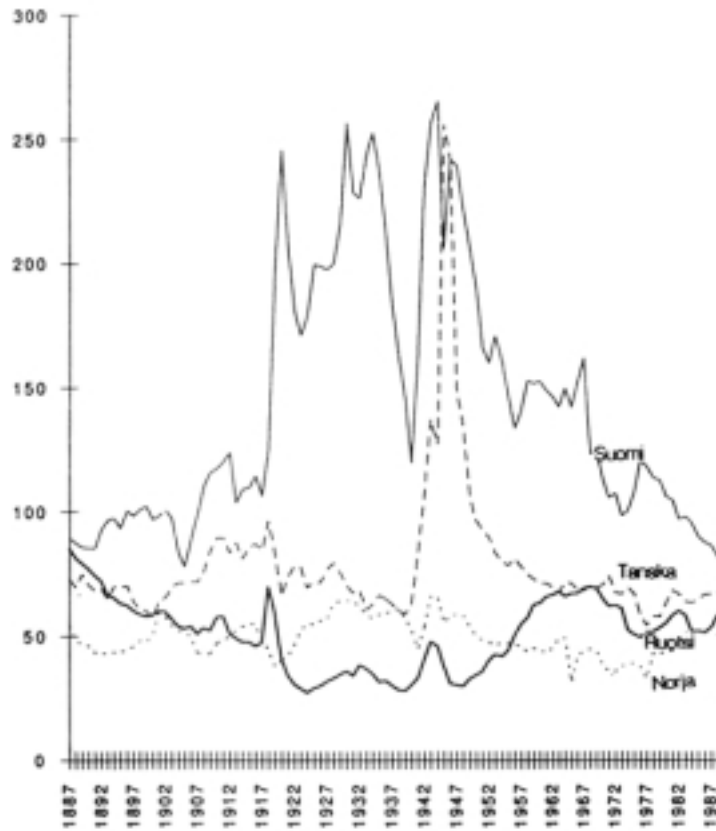
Vertailu voi toimia myös kysymysten muodostamisen apuvälineenä. Marc Bloch kuvaa tutkimusprosessia, jossa mykiltä dokumenteilta täytyy osata kysyä oikeita kysymyksiä. Tässä kysymysten valmistelussa vertailusta voi olla suurta hyötyä, sillä vertailu voi tuottaa tutkimukselle uusia suun-

35. Tertium comparationiksesta mm. Jaakko Husa (1998) *Jobdatus oikeusvertailuun*, Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 80–81.

36. Juha Pöyhönen (1992) 'Basic Misunderstandings in Comparative Law', teoksessa Pekka Kosonen (toim.), *Changing Europe and Comparative Research*, Helsinki: VAPK-kustannus, 62. Pöyhösen artikkeli perustuu paperiin, jonka hän marraskuussa 1991 esitti Suomen Akatemian tutkimusohjelman "Finland and European Integration" seminaarissa. Vrt. esim. Kocka (1996) 202.

37. Baconiin on viitannut artikkelissaan Heikki Kulla (1993), 'Historiallisesta oikeusvertailusta', teoksessa Pekka Lämsineva – Veli-Pekka Viljanen (toim.), *Juhlajulkaisu Antero Jyränki 1933–9/8–1993*, Turku: Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, 64.

38. Ks. myös Kocka (1996) 208.

Kuvio 2: Vankien määrä 100 000 asukasta kohti Pohjoismaissa vuosina 1887–1987³⁹

tia.⁴⁰ Se toisin sanoen auttaa muodostamaan yksilöidymmän, tarkemman ja ennen kaikkea perustellumman kuvan kohteesta.

Risto Alapuro on hyvin muotoillut saman problematiikan: ”Käsitteet ja vertailut voivat auttaa havaitsemaan, mitä oikeastaan pitää selittää, mikä oikeastaan on tutkimista kaipaava ongelma. Ne voivat tehdä tietoiseksi monista pulmista, joita kohde ei tutkijalle välittömästi paljasta.”

Alapuro ottaa esimerkiksi Suomen kansalaissodan tutkimuskohteena, ja kritisoi sitä, ettei Suomen kansalaissotaa ole nähty yhtenä vuosien 1917–19 eurooppalaisista konflikteista:

Kun on nähty pelkästään Suomen kansalaissota, on oltu monessa suhteessa likinäköisiä. Ehkä selvimmin tilanne kiteytyy hyvin yksimielisessä näkemyksessä nälänhädän pelosta keskeisimpänä yksittäisenä rauhatto-

muuteen ja lopulta kansalaissotaan johtaneena tekijänä. Vertailevan näkökulman puuttuminen on pitänyt tutkijoita kiinni sellaisessa kysymyksenasettelussa, joka näytti oikealta monista toimijoista itse vuonna 1917. On pysytty eräässä lähteiden sisältämässä tulkinnassa. Vertailevan perspektiivin puute on johtanut tärkeään periaatteelliseen ratkaisuun itsestään selvästi, ilman että ratkaisun tekemisestä on tultu edes tietoisiksi.⁴¹

39. Kuvio teoksesta Nils Christie (1993) *Kohti vankileirien saaristoa?*, Tampere: Kustannusosakeyhtiö Hanki ja Jää, 47.

40. Bloch (1953/1928) 497–501.

41. Risto Alapuro (1986) 'Historiallisten aiheiden tutkiminen sosiologiassa', teoksessa Juhani Mylly (toim.) *Poliittinen historia ja yhteiskuntatieteet*, Turku: Turun yliopisto (Poliittinen historia, julkaisuja C:23), 39–40 (ensimmäinen sitaatti s. 39, toinen s. 40, alleviivaus Alapuron).

Vertailu mahdollistaa itsensä etäännyttämisen ennestään tutusta kohteesta ja näin se terävöittää muiden vaihtoehtojen miettimistä. Tällöin korostuu vertailun *heuristinen* merkitys.⁴²

Tutkimustyössäni jo hyvin pinnallinen vertailu Ruotsiin auttoi ottamaan huomioon vakiintuneesti poliittisiksi katsottujen tekijöiden lisäksi myös professioiden välisen hegemoniakamppailun osuuden – mikä sekun luonnollisesti on poliittinen kysymys. Vertailu auttoi ymmärtämään suomalaisia ominaispiirteitä kuten lakimieskunnan korostuneen aseman, kun taas esimerkiksi oikeuspsykiatrit tai lääkärit ylipäänsä olivat Suomessa pienemmässä roolissa kuin Ruotsissa. Vertailu auttoi siis tekemään havaintoja tavoista, joilla kriminaalipoliittinen keskustelu oli Suomessa tuolloin strukturoitunut.

Eritoten Marc Bloch on korostanut, kuinka joskus vain vertailun avulla voi huomata jonkin paikallisesta näkökulmasta luonnolliselta tuntuvan asian tai selityksen ylipäänsä kaipaavan lisäpaneutumista.⁴³ Riittämättömät selitykset ovat vaarana erityisesti silloin, kun kyseessä on hyvin yksittäisluontoinen tapaus – tai jos ilmiö on sellaiseksi luokiteltu.

Allan Serlachius teki 1920–22 rikoslain kokonaisuudistuksesta esityksen, joka ei koskaan tullut voimaan. Sen ehdotuksia toteutettiin osittaisuudistuksina vuosikymmeniä jopa esityksen jälkeen. Kohtuullisen luonteva lähtökohtahypoteesi oli, että vuoden 1889 rikoslakia modernimpi uudistusehdotus hytyi kansalaissodan jälkimaininkeihin. Rikoslain kohtalo oli yksi seuraus ja osoitus kiristyneestä yhteiskuntapolitiikasta. Tämä hypoteesi joutui sittemmin remonttiin. Ruotsissa Serlachiuksen aikalaisen ja samaa rikosoikeuden sosiologista koulukuntaa myötäillen J. W. Thyrénin muutosesitykset eivät olleet olennaisesti Serlachiuksen esityksiä menestyksekkäämpiä.⁴⁴ Tämä johti pohtimaan uusien doktriinien läpäistymistä ja läpäistymisen esteitä ei ainoastaan yhteiskuntapoliittisessa, vaan juuri erilaisten rikosoikeusdoktriinien muodostamassa ilmastossa.

Tätä kautta vertailusta voidaan puhua Magnus Mörnerin tavoin tutkimuksen sisä-

sen *kontrollivälineen* merkityksessä.⁴⁵ Ajatus kontrollivälineestä on hyvä ja havainnollinen, mutta siihen tukeutumisessa on syytä olla varovainen. Tästä hyväksi esimerkiksi sopii Lars Björnen esiin nostama tutkimukseni vertailuasetelmaa koskeva kommentti, joka palautti mieleeni välillä unohtamani kuviota sekoittavan palasen. Björne huomautti edellisen, Serlachiuksen rikoslakiesitysten kohtalon syiden pohdinnan helposti johtavan harhaan. Norjassa vuonna 1902 läpimennyt uusi, sosiologisen koulukunnan oppeja myötäillyt rikoslaki nostaa esiin ongelmallisuuden, mikä sisältyy Ruotsin tapauksen nostamaan suuntaan: huomion kiinnittämisen rikosoikeusdoktriinien läpäistymisen vaikeuksiin.

Björnen esittämä kritiikki on paitsi substantiaalisesti myös teoreettisesti varteenotettava. Se osoittaa, että vertailu ainoastaan yhteen kohteeseen voi olla riittämättömä, jopa harhaanvievää. Sinänsä ainakin yhden uuden lisäkysymyksen esittämiseen painostava ja jo näin hyödylliseksi osoittautunut vertailukohta voi johtaa liikaan yksinkertaistukseen. Vertailu voi toisinaan olla tutkimustulkintojen muodostamisen kontrolloinnin välttämätön ehto; noustakseen riittäväksi ehdoksi voi tilanne olla se, että vertailtavien yksikköjen määrää on lisättävä. Tämän esimerkin valossa voisi ajatella mahdolliseksi pisteittäistä vertailtavien yksikköjen lisäämistä, jos niin ei ole työekonomisesti mahdollista tehdä systemaattisesti kautta tutkimuksen.

Lähellä toisiaan olevien yksiköiden vertailu saattaa auttaa löytämään vaikutekanavia.⁴⁶ Tutkimuksessani ei pääpaino ole reseptiosuhteiden aktiivisessa etsimisessä eri maiden rikosoikeusoppineiden välillä. Sitä tärkeämpää on pohtia, millaisia toimenpiteitä pidettiin funktionaalisina rikollisuusongelmien ratkaisemisessa, ja miksi. Vertailun avulla huomioita vaikutteiden vaihdosta voi saada ilman tämän aspektin erityistä korostamista. Tämä tuntemus puolestaan helpottaa muun muassa vaikutteiden kautta muodostuneiden toimenpiteiden ja ajattelutapojen luonteen arviointia.

Samansukuinen on myös vertailun kautta mahdollisesti avautuva mahdollisuus

päästä lähemmäs toimijoiden itseymmärrystä ja toimintaympäristöä. Esimerkiksi oma verrokkiaineistoni tuo entistä lähemmäksi sen tilan, jossa aktiivisesti muita Pohjoismaita seurannut Serlachius esityksiään valmisti. Vertailu on toisin sanoen paitsi tutkijoiden, heidän kohteenaan olevien yhteiskunnallisten toimijoiden implisiittinen tai eksplisiittinen tapa ajatella ja muodostaa tietoa. Esimerkiksi jonkin asiantilan määrittäminen ”yhteiskunnalliseksi kysymykseksi” tai ”työväenkysymykseksi” sisältää kansainvälistä vertailua. Arkielämän tasolla vaikkapa päätös lähteä siirtolaiseksi on sekin vertailun tulosta.⁴⁷

C. Wright Mills on erittäin hyvin tiivistänyt suuren osan edellä esitetyistä vertailun hyödyistä:

Historiallinen näkökulma johtaa ... yhteiskuntien vertailevaan tutkimukseen. Minkään nykyaikaisen läntisen maan kehityksen tärkeimpiä vaiheita tai sen nykyistä tilaa ei voi ymmärtää eikä selittää vain sen oman kansallisen historian avulla. En tarkoita pelkästään sitä, että se on historiansa aikana ollut vuorovaikutuksessa muiden yhteiskuntien kanssa. Tarkoitan myös sitä, että ihmismieli ei kykene edes muotoilemaan tämän yhden yhteiskuntarakenteen historiallisia ja sosiaalisia ongelmia ymmärtämättä niitä muiden yhteiskuntien valossa.⁴⁸

Vertailun ongelmia – yhteiskunta-tutkimuksen ongelmia

Vertailussa ja erityisesti sen instrumentalistisessa muodossa on kosolti myös ongelmia. On kuitenkin syytä huomata, että aivan samojen vaikeuksien ja tematiikkojen kanssa painitaan yleisemminkin yhteiskuntaa ja sen ilmiöitä tarkastelevassa tutkimuksessa.⁴⁹

Yksi vertailun peruskysymyksistä on tutkimusyksikköjen määrittäminen. Globalisaation seuraukset ovat paradoksaaliset: samalla kun globalisaatio vaikeuttaa vertailua, se myös edellyttää tutkimukselta entistä enemmän vertailua. Aikaisempi tilanne, jossa kansallisvaltio yleensä muodosti vertailun analyysiyksikön, ei ole enää itsestäänselvää

– tai pikemminkin: itsestäänselvyys se ei ole ollut koskaan, nykyään asian problemaattisuutta on vain vaikeampi jättää ottamatta huomioon. On käynyt entistä vaikeammaksi käsitellä valtioyksikköjä vertailuasetelmasa, ikään kuin ne olisivat toisistaan riippumattomia.

Tutkimusyksikön määrittäminen onkin itse asiassa yksi tutkimusongelma sinänsä. Marja Keränen muotoilee ajankohtaisen tilanteen hyvin:

”Integraatio ... purkaa niitä perusoletuksia, joita on esineistetty tutkimusyksiköihin. Vaikka kansallisvaltiot eivät kuulisi, niiden konteksti muuttuu ja sitä kautta aikaisempien ilmiöiden merkitys. Muutoksessa on se episteeminen rekisteri, jonka kautta hahmotetaan toimijat ja näiden suhteet. Integraatiosta ei tule vain uusi 'aihe', alue, joka vanhoin työkaluin vallataan tutkimukselle. Siitä tulee metodologinen kysymys.”⁵⁰

Vertailtavien yksikköjen muodostaminen on ratkaisevan tärkeä ja pohdintaa vaativa operaatio, olipa kyse sitten minkä ajanjakson tai kohteen tutkimisesta hyvänsä. Tutkittavien kohteiden suhteen sijainti yksikköjen itsenäisyyden ja toisaalta voimakkaan keskinäisen riippuvuuden muodostamalla jännällä vaikuttaa luonnollisesti tutkimustuloksiin. Kaikkien tutkimukseen kuuluvien ajanjaksojen ja tematiikkojen osalta tämä sijainti ei lisäksi välttämättä pysy vakiona.

Vertailuyksikköjen määrittämistavan ohella niiden valinta vaikuttaa ratkaisevasti tutkimuksen tuloksiin. Kuva selitettävästä koh-

42. Kocka (1996) 199, 201.

43. Bloch (1953/1928) 515–519.

44. Ks. esim. Göran Inger (1997) *Svensk rätts historia*, Malmö: Liber Ekonomi, 174, 248.

45. Mörner (1981) 233.

46. Bloch (1953/1928) 501–502.

47. Pauli Kettunen (2001) 'Kansainvälinen vertailu kansallisena ja ylikansallisena käytäntönä', teoksessa Pauli Kettunen: Kansallinen työ – Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta, Helsinki: Yliopistopaino, 213–221.

48. Mills (1982) 146.

49. Mackie – Marsh (1995) 187.

50. Marja Keränen (2001) 'Vertaileva ja poikkikulttuurinen tutkimus. Kaksi tapaa lähestyä muita maita', *Poliittika* 43:2, 90.

teesta muuttuu tyystin, kun se saatetaan erilaisiin verrokkiympäristöihin ja valotuksiin. Tämä luo mahdollisuudet suoranaiseen tulkintojen manipulointiin. Hyvin samansuokainen on myös riski siitä, että verrokkien rekonstruktio on tarkoitushakuista.⁵¹

Usein vertaileva tutkimus nojaa vahvasti tutkimuskirjallisuuteen. Tämä johtuu työekonomisisten syiden lisäksi kaikkeen tutkimustyöhön ominaisesta tarpeesta tukeutua toisten tekemiin kontribuutioihin, jota verrokin vieraus tietenkin edelleen korostaa. Tutkimukset ovat tunnetusti omaan aikaansa sidottuja, ja tästä seuraakin vaatimus perehtyä niihin historiografisiin vaiheisiin ja tutkimuksellisiin suuntauksiin, jotka ehdollistavat hyödynnettävää tutkimuskirjallisuutta. Ongelmallista on myös, jos aiemmat tulokset otetaan annettuina, tai jätetään ottamatta huomioon tulkintakerrosten kasautuminen.⁵²

Näitä ongelmia voi neutraloida käyttämällä primaarimateriaalia. Primaariaineisto saattaa nostaa esiin myös sellaisia ongelma-kohtia tai aiheita, jotka eivät ole saaneet sijaa olemassa olevassa tutkimuksessa. Toisaalta primaarimateriaali osaltaan auttaa tutkimusten keskinäisessä arvioinnissa.⁵³

Yksi ongelma on luonteeltaan kielellinen. On tarkkaan otettava huomioon, ovatko verrokkikielissä kielenkäytön ja terminologian säännöt ja referenssit keskenään samat. Hannu Tapani Klamin muotoilu, ”käsitteellinen vastine ei kuitenkaan ole välttämättä reaalin vastine”, puoltaakin paikkaansa.⁵⁴

Vaikutekanavienkaan analysointi ei ole ongelmatonta. Samankaltaisuudet eivät aina ole merkkejä yhteisistä vaikutteista, vaan taustalla saattaa olla jokin kolmas tekijä. Toisaalta vaikutekanavien intohimoisessa etsinnässä saattaa jäädä liiksi varjoon aktiivinen toiminta, valinta ja valikointi, kun virtaukset näyttävät liikkuvan omavoimaisesti.⁵⁵

Koska historiantutkijat ovat kiinnostuneita ajallisesta syvyysuunnasta, he saattavat kokea olevansa ”rokotettuja” ilmiöiden pinnallista käsittelyä vastaan. Kuitenkin varsinkin kvantitatiivisuutta korostaneen vaiheen kokemukset muistuttavat siitä, että vertailu-

tavat asiat ovat yleensä syvästi oman kulttuurinsa ja kasvuympäristönsä ehdollistamia, ja tämä kulttuurisen elementin poisleikkaaminen ja keskittyminen vertailtavien ilmiöiden pintatasoiseen olemukseen voi johtaa pahasti harhaan.⁵⁶

Aihetta uudelleenarviointeihin?

Vertailu on yksi tutkimuksen perusprosessi, joka on tärkeydestään huolimatta jäänyt alan ammatillisen keskustelun katveeseen. Asiaan on lyhyesti sanottuna kaksi syytä: asiaa ei ole ajateltu, tai sitä on ajateltu suppeasti ja/tai virheellisesti.

Eroa nomoteettisen ja idiografisen tutkimusotteen välillä on ensinnäkin korostettu liiaksi. Sosiologian pyrkimys teorianmuodostukseen johtaa välittömästi vertailuun,⁵⁷ idiografisen historiantutkimuksen puolella ei sen sijaan ole ollut samanlaista vetoa vertailuasetelmien käyttöön. Yhtenä esteenä on ollut se, että vertailua ei useinkaan ole ajateltu juuri edellä kuvatusta, instrumentaalisen/asymmetrisen käytön näkökulmasta. Eritoten Suomen kohdalla kiinnostus poliittisen lähihistorian ainutlaatuisiksi hahmotettuun dramatiikkaan on vähentänyt kiinnostusta vilkuilla sen paremmin naapurimaiden kuin tieteidenkään suuntaan.⁵⁸ Ero vaikkapa Ruotsiin on huomattava jo pelkästään vertailua historiantutkimuksessa koskevan keskustelun osalta.

Nykyisten puutteiden pohtimista parempi vaihtoehto lienee kuitenkin vielä keskittyä tuleviin mahdollisuuksiin. Vertailun hyötyjen tematiikka on sinänsä sama kuin edellä, nyt vain hiukan toisin esitettynä.

51. Kocka (1996) 200–203; Kocka (1999) 49.

52. van den Braembussche (1989) 22.

53. Ulf Jonsson, 'Komparation: en strategi för att fånga breda samhällliga förändringsmönster och processer', teoksessa *Från vida fält – Festskrift till Rolf Adamson 25.10.1987*, Stockholm: Stockholms universitet/Ekonomisk-historiska institutionen, 134–135.

54. Hannu Tapani Klami (1976) 'Oikeushistoriallisesta ja oikeusvertailevasta tutkimusintressistä', *Lakimies*, 587.

55. Palme – Åmark (1999) 27–30.

56. Esim. Bloch (1953/1928) 516.

57. Esim. Bonnell (1980) 160.

58. Ks. myös Kettunen (1990) 195; Majander (2002) 183–185.

Vertailulla on paljon annettavaa sekä *rekonstruktion* että *argumentaation* toteuttamiselle.⁵⁹ Rekonstruktion osalta edellä on jo joukko esimerkkejä, ja tätä puolta vertailun teoriassa onkin varsin laajasti käsitelty. Niitä yhdistävästi voi vielä palata Markku Hyrkkäsen pohdintoihin jossittelun merkityksestä historian tutkijalle. Instrumentaalisen vertailuasetelman yksi suuri etu on, että se tarjoaa 'järjestäytyneen' tavan hankkia itselleen tulkintojen muodostamiseen välttämätöntä jossittelupohjaa.

Hyrkkänen on pohtinut niin ikään kontekstien merkitystä tutkimuksessa. Kontekstin – kuten edellä viitatus metodinkin – käsitteen hän päätyy määrittelemään sen etymologisista lähtökohdista käsin. Käsitteen pohjana oleva verbi *contexere* tarkoittaa punomista, palmikoimista tai yhteenliittämistä. Tällöin ”merkityksellisen ja asianmukaisen kontekstoinnin rajat ovat historioitsijan tiedon, järjen ja varsinkin mielikuvituksen rajoja”.⁶⁰ Vertailu on yksi, joskaan ei mitenkään usein käytetty, keino edistää oman työnsä kontekstin rakentamista – kontekstihan on aina tutkijan konstruoima, ei mikään valmiina tutkijan eteen pudonnut entiteetti.

Entä argumentaatio? Ehkä olisin tutkimuksessani saattanut päätyä samoille jäljille ilman eksplisiittistä vertailuakin – monessa kohtaa todennäköisesti kuitenkin en. Täysin vastauksesta riippumatta juuri eksplisiittisessä vertailuasetelmassa on tärkeää, että se jos mikä auttaa muistamaan tulkintaprosessin vaiheet ja tekemään ne läpinäkyvämmiksi, ja myös kontrolloitavammiksi – niin tutkijan kuin yleisönkin näkökulmasta.⁶¹ ■

59. Käytän tässä rekonstruktion ja argumentaation käsitteitä samassa merkityksessä kuin Jorma Kalela. Hän määrittelee rekonstruktion oikeudenmukaiseksi kuvaukseksi tutkittavasta kohteesta. Argumentaatio puolestaan tarkoittaa tutkijan pyrkimystä vakuuttaa yleisönsä tutkimustuloksistaan, joihin sisältyy väitteitä suhteessa olemassa olevaan tietoon. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Tampere: Gaudemus, 54–57.

60. Hyrkkänen (2002) 201, 218 (sitaatti).

61. Vrt. Kalela (2000, 229), joka määrittelee tutkijan käytössä olevan periaatteessa neljä tekijää, ”joista hän voi rakentaa oman vakuuttamisen strategiansa: tulkinnan tuoreus, kuvauksen uutuus, tulosten hedelmällisyys ja niiden sanoma”. Vakuuttavuuden yksi koetinkivi ovat tietenkin useiden yleisöjen problematiikka (mt. 230), ja ainakin tutkijakollegayleisön osalta itse *tulkintaprosessin* esittäminen olisi syytä lisätä edellisten joukkoon. Vertailu voisi tässä(kin) siis olla yksi apuväline.